
SA SPREMLJENIM KOFERIMA

IGOR ŠTIKS

I.

Kada je negdje početkom devedesetih godina prošlog, XIX stoljeća mladi austrijski trgovac i moj pradjed odlučio da dotadašnje mjesto boravka Wiener Neustadt zamjeni za gradić na rijeci Dravi imenom Legrad te se tako naseli u ove krajeve, zasigurno nije ni mogao slutiti da će jedna, podrijetlom austrijska obitelj među svoje članove ubrojiti jednog dana i neke Bosance. U vrijeme njegovog dolaska na sjever Hrvatske, za običnog građanina K. u. K. monarhije Bosna je predstavljala tek nedavno zauzetu pokrajinu iznimnog strateškog značaja, ali i zemlju mnogih nevolja. Upravo zbog toga mladi trgovac Š. vjerojatno nije želio širiti lanac trgovine na pokrajine ispod Save. Ionako je imao i previše problema s hrvatskim partnerima koji su jedva natucali njemački, a još su manje poznavali mađarski, a pitaj Boga s kakvim bi ljudima imao posla dolje, u toj Bosni.

No, tu muke s jezikom za njega nisu prestale. Mora se reći i to da je pravi razlog dolaska mladog trgovca Š. u mjesto Legrad, općina Koprivnica ili Kopreinitz, bila ugovorena ženidba s mladom Hrvaticom. Iako ju je vidio tek na pomalo mutnoj fotografiji, potaknut pričom i obećanjima svoga partnera i njezinog strica Josipa, odlučio je da zasnuje obitelj baš u tom pograničnom mjestu, a čini se da je odluci kumovao i poveći miraz što ga je mlada nosila u brak. Međutim, partner Josip zaboravio je budućim supružnicima otkriti važan detalj: naime, pradjed nije govorio hrvatski, a buduća žena nije znala niti jedan drugi jezik. Treba li reći da stvar, očito zbog financijskih teškoća mog pradjeda, nije mogla biti otkazana. Tako je započela povijest jedne obitelji, čija sam ja, eto, zadnja, bosanska karika.

Dakle, započelo je posvemašnjim nerazumijevanjem. Tko zna kako su se sporazumijevali, ali je u obiteljskoj kronici ostao podatak da je slavni

pradjed čitao isključivo njemačke novine i da mu je silno dizalo živac kada bi mu se rođena djeca smijala dok je pokušavao reći nešto na tom slavenskom jeziku. Kćerci je, po dogovoru, dao ime Jelena, ali kod sina nije odustajao te ga je nazvao Frantz. No, svi su naponi bili uzaludni, austrijski se identitet gubio kako se gubila i sama monarhija. Frantz će uskoro postati Franjo, a prezime će se pisati isključivo fonetski.

Izgleda da je unatoč majčinom inzistiranju mađarski jezik bolje išao mladom Franji negoli hrvatski. Taj se jezik najčešće mogao čuti u tom razvijenom trgovačkom mjestu gdje su godinama uobičajeno živjeli Njemci, Mađari, Hrvati i Židovi, sve dok dolje, u toj Bosni nisu ubili prijestolonasljednika. Uskoro je mladog novaka Franju otac ispratio ravno na ruski front, a jedva punoljetni djed bio je zarobljen u prvim akcijama i poslan daleko iza Urala, u prostranstva Sibira na teški rad. I baš kada je naučio ruski i silno zavolio ruske pjesme – naklonost koja će ga poslije skoro stajati života – odjeknuli su plotuni s *Aurore*. I dok su se zarobljenici pokušavali vratiti svojim dalekim kućama kako su znali i umjeli, država koju je djed dotada poznavao više nije postojala.

Vrativši se kući započeo je bavljenje danas skoro mrtvim zanatom bačvarstvom, zadržavši loše ruske navike – ljubav prema piću, violinama i ruskim pjesmama. Djed je već ulazio u godine kada bi svaki pristojan mladić trebao uza se imati i vjernu suputnicu, pa je tako, imajući svakako više vremena za odluku od svog oca, odabrao Hrvaticu koja je, uz sve ostale kvalitete, govorila i mađarski. To će ostati jezik njihove ljubavi, jezik kojim će tajne skrivati od djece, koja će slijedom novih vremena pred njima stajati potpuno zbunjeno nerazumijevajući ni riječi od tog čarobnog jezika-uljeza. Već vam je jasno da od njemačkog u toj nekada austrijskoj obitelji više nije ostalo ni traga ni glasa.

U proljeće 1941. njemačke trupe ušle su u Jugoslaviju, a svojom podjelom teritorija Legrad su prepustili admiralu Horthyju. U njega je stacionirana i njemačka komanda, koja je da stvar bude zanimljivija za svoje sjedište izabrala upravo kuću obitelji Š. U takvoj situaciji odigrava se jedna od najopasnijih i tim dragocjenijih epizoda u povijesti te obitelji. Imajući na umu da u to vrijeme ona broji četvero djece, da je kuća opsjednuta njemačkim vojnicima, da se život, ukratko, lako gubi, svatko će se složiti da sakriti u podrum mladu Židovku znači reći ovom svijetu zbogom. No sudbina će se poigrati s progoniteljima, jer će ta djevojka preživjeti pogrom u samom središtu njemačkog zapovjedništva(!), a skupa s njom i obitelj Š., koja je, svrstavajući se tim činom među progone, zavrijedila božju milost.

Ipak, vratimo se malo unatrag. Godine 1943., dok Edita i dalje čuči u podrumu, a propast se Trećeg Reicha ne nazire, desila se jedna važna stvar u svijetu

potpisnika ovih redova: rodio se moj otac. U trenutku kada je mogao razabrati nešto od svijeta, zastava na središnjem trgu mjesta opet se promijenila, država se i dalje zvala Jugoslavija, no ovog puta socijalistička. U kući se sada moglo čuti ruskih pjesama, koje je djed jedva čekao da zapjeva, nakon četverogodišnje prisilne šutnje. Ta loša navika jedno mu je vrijeme donosila beneficije kod novih vlasti, no onda će doći 1948. i Titov razlaz s Rusima. Kako u manja mjesta informacije nisu stizale odviše brzo, djed je nastavio s tom nesretnom praksom, koja je preko noći postala nepoželjnom. Zbog ruskih pjesama, kao ruskog špijuna(?!) uhapsili su ga svog u čuđenju pripadnici Titove tajne policije i uputili u logor smješten u Gorskom Kotaru. Iz tog logora otpremali su neprijatelje narodnog režima na Goli otok ili, kako sam zapazio da ga slikovito i prilično precizno nazivaju u recentnoj literaturi, Titov Gulag. Na sreću, djed nije imao prilike upoznati taj "vražji otok", jer je netko blizak vlastima uspio uvjeriti odgovorne da je riječ samo o, kako smo već više puta spomenuli, lošoj no bezopasnoj navici koja se lako liječi. Ipak, djed nakon toga više nikada nije bio svoj. Radio je tek nekoliko bačvi godišnje i nije ih prodavao smatrajući da su odviše savršene da bi ih netko mogao platiti. Tako je obitelj tonula sve više. Više alkohola i nešto više ciganske glazbe u nedostatku ruske.

47 U trenutku kada je otac imao 18 godina, obitelj je već toliko osiromašila da sina nisu mogli poslati na školovanje. Obrat nastaje kada se javlja neki rođak s blasfemičnim, ali i jednim rješenjem: da se otac, dakle sin čovjeka optuženog za protudržavnu djelatnost, prijavi na Vojnu akademiju Titove armije! Rođak je tvrdio da može srediti da se djedova logorska epizoda zanemari te da potomka "narodnog neprijatelja" može prošvercati u samu armiju. Stvar se isprva činila nemogućom, ali se moj stari uskoro našao u vlaku za Beograd, kao budući pitomac Vojne akademije. U to vrijeme vojna je karijera omogućavala dobru plaću, stan i, mislilo se, sigurnu budućnost.

2.

No, pustimo mladog pitomca Š. da se i dalje klatara u vlaku prema Beogradu i otvorimo još jednu priču, ovog puta porodičnu priču moje majke, koja se odigravala na nešto južnijim geografskim širinama i na nešto drugačiji način, ali je imala jednu presudnu sličnost s ovom već ispričanom, a to je nesretna sudbina ljudi zahvaćenih povijesnim događajima na koje nisu mogli utjecati. To će izgleda ostati zajednička podloga života mnogih na ovome području sve do dana današnjeg. Mojeg također, do kojeg ćemo uskoro doći, na žalost prateći uglavnom nit stradanja i nesreća.

Po zapamćenim pričama obitelj se moje majke doselila u Dalmaciju iz Bosne još prije nekoliko stoljeća, vjerojatno vjerujući da se u naš "tamni vilajet" vi-

še nikada nitko od njih neće vratiti. Doselili su se u malo mjesto u neposrednoj blizini Šibenika. Godine i desetljeća teškog poljoprivrednog rada na vrlo teškoj dalmatinskoj zemlji dovode nas do mog drugog djeda Nikole koji se rodio ravno 1900. kada je XX stoljeće tek bilo u povojima i kada je obećavalo još puno toga. Rezultati su poznati, no krenimo u pojedinačne priče koje će pokazati ljude o kojima pripovijedam pravom djecom svoga vremena.

Čini se da povijest nevolja majčine obitelji započinje ideološkim stavovima djeda Nikole. Naime, nitko ne zna kada, ali djed se Nikola u svojoj mladosti zarazio komunističkim naukom. To samo po sebi ne bi bilo toliko strašno, no za obiteljsku će povijest biti presudno. Izgleda da se to, dakle to famozno prihvaćanje temeljnih Marxovih i Engelsovih teza, desilo negdje u Belgiji, gdje se moj djed obreo na radu ranih tridesetih. Tamo će tajno postati članom Kominterne, a vrativši se u domovinu nastaviti će rad na pripremi radničke revolucije. No, ubrzo se događa i 1941. godina, a već spomenuta podjela nekadašnje Jugoslavije među silama Osovine dodijelila je Dalmaciju, zajedno sa šibenskim krajem, Italiji. Čini se da djed nije čekao odviše, već se priključio ustaničkim partizanskim akcijama. S obzirom da je riječ o relativno maloj sredini, njegovo je djelovanje nakon nekoliko mjeseci bilo otkriveno. Sredinom 1942. Talijani su mu banuli u kuću, uhapsili njega, moju baku i njihovo šestoro djece, koliko su tada imali, te ih odveli u koncentracijski logor smješten na žednom otoku Molatu.

48

Na Molatu se nalazio jedan od najvećih i najokrutnijih talijanskih logora na Jadranu. Tamo su bili dovoženi svi protivnici režima, a otkrivenim komunistima obično bi uhapsili cijelu obitelj. Ako ne biste umrli od mučenja, na Molatu biste sigurno umrli od gladi i suše. Najstarije dijete mojih bake i djeda imalo je petnaest, a najmlađe svega nekoliko mjeseci. Vezano uz Molat upamtit ću i priču o slanim srdelama kojima su hranili zatvorenike i puštali ih da umiru od žeđi te o tome kako su moju najmlađu tetku jedne noći skoro pojeli džinovski mravi.

Godine 1943. Talijani su potrpali preživjele logoraše na brod i prebacili ih na drugu stranu Jadrana. Osamdeset kilometara južno od Rima smjestili su ih u drugi koncentracijski logor. No, uskoro nakon američke invazije dolazi do pada Italije koji neće dočekati veliki broj njihovih zemljaka, a za njih same ništa neće biti gotovo. Članovi moje obitelji tada su krenuli na mukotrpan put, ka svojoj spaljenoj kući. Moj ujak, koji je u to vrijeme imao osam godina, pričao mi je kako je za vrijeme savezničkog bombardiranja spasio jednog mladog talijanskog vojnika, koji se zapleo u bodljikavu žicu i toliko žalio svoju sudbinu da se i nebo sažalilo i potaknulo malog logoraša da mu pomogne. No, nekoliko metara dalje od mjesta spašavanja, ujak upada u desetmetarski krater i ne može se izvući van, a isti se Talijan, valjda presretan da među svim tim bombama još ima glavu na ramenima, oglušio na

njegove pozive i nastavio bježati. Time se uklonio sa naše scene te ne možemo znati kako se ovaj čin odrazio na njegov životni konto, no priča u kojoj moj ujak spašava svog neprijatelja, bez obzira na kasniji ishod, predstavlja jednu od dragocjenosti ovog teksta koju treba imati na umu.

Djed i baka su u to vrijeme odlučili da idu na sjever Italije da tuda, kopnenim putem dođu do Dalmacije. No, vrlo skoro su ih kao taoce zarobile njemačke trupe i odvele u logor pored Trsta. Od tamo su pušteni nekoliko mjeseci kasnije, ali su i dalje bili taoци te su morali prijavljivati svoje kretanje kako bi ih u svako vrijeme i ako bi bilo potrebno ponovo mogli zatvoriti. Tako će dospjeti i do Zagreba, gdje ne završava njihov ratni put. Njih osmero nastavili su tegobno putovanje prema svom zavičaju, ali samo četrdesetak kilometara od cilja u Kninu zateklo ih je veliko savezničko bombardiranje. Doista je nevjerovatno, ali u tom velikom bombardiranju sa stotinama poginulih svi su preživjeli, pa su se tako konačno nakon skoro tri godine živi i ne baš odviše zdravi domogli svog sela. Moja se majka rodila pet godina poslije i ona najmlađa tetka, ona koju su, ako se sjećate, skoro pojeli ogromni mravi, znala je govoriti “dobro je, barem jedno nije doživjelo rata”.

3.

- 49 Ispričavši povijest dviju obiteljskih linija, konačno sam evo došao i do trenutka od kojeg, mogao bih tako reći, počinje i moja historija. Taj je trenutak upoznavanje i kasnija ženidba mojih roditelja. Sada bih trebao reći da je moj otac nakon što je završio Vojnu akademiju dobio posao u Bosni, u gradu imenom Banja Luka, koji danas uslijed sustavnog uništavanja znamenitih spomenika bosanske kulture više ne izgleda onako kao što je izgledao negdje sredinom šezdesetih kada je moj otac Stjepan boravio u njemu i bio, u svrhe udvaranja, podjednako Safet kao i Stevo. Da, odavde počinje naša bosanska priča, a sestra i ja postali smo prvi Bosanci u povijesti obitelji tako što su moji tek nedavno vjenčani roditelji došli živjeti u Sarajevo.

Rodio sam se u bolnici Koševo. Oni koji su pratili otvaranje Zimskih olimpijskih igara u Sarajevu 1984. na stadionu Koševo mogli su je vidjeti, prateći putanju kamere koja bi tu i tamo pokazala stadionsko okruženje. Ona je uništena za vrijeme razaranja Sarajeva i danas se u njoj više ne rađaju djeca. Šteta. Više ne mogu slušati kako pedeset tisuća ljudi na nogometnoj utakmici skandira i pjeva kako voli *Sarajevo*. Do kraja života mi neće biti jasno kako je moguće da su neki među svim tim ljudima mogli zaboraviti na tako nešto. Zbog toga se danas u toj bolnici više ne rađaju djeca, a ja pišem ovaj tekst o teškim posljedicama zaborava.

No, ostavimo se takvog razmišljanja i vratimo se činjenicama iz vlastitog života. Naime, želim reći da sam živio u neboderu u kojem su pored mene živjeli

neki Feheri, neki Gaoni, neki Markovići, neki Banovići. Sad, ova prezimena nekome iz bivših jugoslavenskih zemalja sasvim dobro govore o kakvoj se tu sredini radilo, da su tu osim tri najpoznatija naroda, dakle Bošnjaka, Srba i Hrvata, živjeli i Mađari, Židovi, ali i Makedonci, Slovenci ili neki deseti. Kada se čovjek rodi u takvoj sredini, onda mu je takvo stanje stvari normalno. (Naravno, ipak nisam toliko naivan: to mu nije normalno ako to ne želi.) Onda mu je sasvim normalno, velim, da ljudi imaju različita imena, različite običaje i navike. Kada vam je nešto normalno tada ne razbijate glavu s time. Tako ni ja kao dijete nisam odviše razmišljao o tome, a moji su mi roditelji izgleda zaboravili reći da sam Hrvat, odnosno na tome baš i nisu inzistirali pa sam točno nisam znao na čemu sam. Ovo, da su mi zaboravili reći nešto što se devedesetih na Balkanu činilo najvažnijom stvari na svijetu i zbog koje su mnogi platili glavom, iznimno je značajno u mom životu, u konstituiranju mog identiteta, naime, čiju sam, eto, nepažnjom mojih roditelja, slabost, krhkost i varljivost mogao osjetiti još od najranijih dana.

Ako vam se ne kaže što ste ili ako to saznate tek usput, tada se nalazite u povlaštenom položaju. Tada ste otvoreni tome da budete svatko, pa sam ja to pomalo i bio. Ponekad kada bih ulazio u kuću moga prijatelja Neše vikao bih *Pomoz Bog, braćo!* i veselio se slavama mojih prijatelja Srba. Trebam spomenuti i to, da me prijateljica iz razreda Dženana jedno vrijeme učila osnovama islama, odnosno prenosi mi ono što je čula na vjerskoj nastavi, tada tako dalekoj i čudesnoj nama djeci komunističkih oficira. Bilo mi je žao tih godina što i ja nemam Bajram, jer dok su se lijepe svečanosti priređivale u komšiluku, ja sam bio osuđen na uobičajeni program na televiziji.

50

Iznosim ove stvari zato što se trudim što točnije prenijeti neke od slika iz našeg života u Sarajevu, kao moj argument protiv onih koji su nakon početka rata u Bosni i Hercegovini i nakon opsade grada, bili spremni tvrditi kako je mržnja poput lave vječno bila tu, ispod površine i u nama, te kako je ono što se zbiva slično erupciji koja se, eto, kad-tad morala dogoditi. Evo im ove priče, pa makar rekli kako lažem, kako mi je zapravo bilo grozno što sam morao živjeti s ljudima koji nisu moje vjere ni moje nacionalnosti. Ja im se danas smijem, jer je Bosna preživjela i unatoč svim teškim udarcima koje je život kakav opisujem pretrpio, ja, sasvim sigurno naivno, ali uporno želim vjerovati da će doći do obnove nečeg sličnog kao što nakon erupcije, da dalje slijedimo tu usporedbu, na vulkanskom tlu snažno buja vegetacija.

I prije nego što dođem do famozne 1990., možda samo da ispričam još jedan, rekli bi pobornici "vulkanske" teorije, subjektivan doživljaj. Naime, danas se tome slatko smijem, ali kada čovjek ima desetak godina neke stvari mogu biti prilično frustrirane

rajuće. Evo o čemu se radi: dok smo bili mali i dok nas stid nije priječio u tome, moji prijatelji i ja znali bismo onako sasvim slobodno izvaditi naše male ponose, naše ćune iliti kite, pa bismo rado pišali s vrha nebodera ili po nečijim vratima, neka nam je oprosteno. Što reći, velika je to enigma bila za mene, i mislio sam moj manjak, naime, ta jasna činjenica da nisam obrezan. Ispitujući odrasle o razlogu takvom propustu mogao sam naići samo na smijeh i hihotanje, ali nikada na pravi odgovor. Pa neka bude otkriveno da mi je, eto, godinama težak san zadavala spoznaja da mi je ćuna neispravna!

Pitam ja Vas, kome i ne bi?!

4.

Još dok su u Bosni, slikovito rečeno, duhovi mirovali, u Hrvatskoj su se od proljeća 1990. rasplamsala nacionalistička divljanja. To je godina u kojoj ćemo po prvi puta moći vidjeti barikade na cestama ukrašene srpskim zastavama koje čuvaju neki naoružani ljudi ili zapjenjene mitinge s druge, hrvatske strane. Kako su se stvari odvijale znamo, ali ja pamtim da sam tog ljeta po prvi puta osjetio nesigurnost. Tada sam doista spoznao da pripadam narodu koji se zove hrvatski, ali je uslijed svega što se dešavalo moje nacionalne karakteristike obilježavao feler tj. činjenica da sam ipak dijete oficira, u Hrvatskoj već omražene armije. To je ljeto bilo uvod u rat, a kako je tada izgledalo, u rat se išlo prilično bezbrižno, danju su se vrtjeli volovi i veselo se mahalo zastavama, a noću su se okupljale straže.

Kako djeluju nacionalističke ideologije, tada mi se pokazalo u prilično dobrom svjetlu. Izgleda da naprosto veliki broj ljudi preko noći zahvati sindrom selektivnog pamćenja, odjednom se sjećaju epizoda uklopivih u, u tom trenutku, društveno poželjan model, a zaboravljaju dojučerašnje prijatelje, kumove, rodbinu, što posebno komplicirano postaje u brojnim tzv. miješanim brakovima i sredinama. U tom je smislu zgodno dometnuti jednu sliku. Sjećam se čovjeka koji u masi maše hrvatskim barjakom i pjeva ustaške pjesme, a na snažnoj mu se mišici lako dade raspoznati tetovaža jednostavne poruke: JNA 1972. To da su ljudi širom nekadašnje Jugoslavije ucrtavali sebi u kožu sjećanje na vrijeme provedeno u jugoslavenskoj vojsci bila je naprosto činjenica vjere u jednu sasvim drugu ideologiju, ideologiju, nazovimo je tako, "bratstva i jedinstva svih naših naroda i narodnosti". Tetovažu je nemoguće, osim uz velik rizik, ukloniti s kože, za razliku od vlastitih doživljaja ili nekih dijelova povijesti vlastite obitelji, a te su povijesti na Balkanu, hoćeš-nećeš, uvijek "šarene". Zato nam je i dobrodošla ta slika čovjeka s tetovažom kojoj je istekao rok trajanja i s podobnim barjakom u ruci.

Dakle, ubrzo je taj val prešao u Bosnu i sjećam se tog osjećaja potpune nemoći i svih tih nagovještaja katastrofe u koju naprosto nismo željeli vjerovati. Ba-

rem većina ljudi koje poznajem. U mom je slučaju stvar bila otežavajuća jer me mučilo to što se Hrvatska razara uz veliku pomoć JNA čiji je član i dalje bio moj otac. Činjenica da je bio oficir vojske koja je otvoreno stala na srpsku stranu, a da je sam bio Hrvat dovela je moju obitelj u vrlo težak položaj. Tu smo godinu proveli pod prismotrom organa JNA i kao u klopki nismo mogli van. Taj osjećaj da gori domovina mojih roditelja, da se u BiH otvoreno najavljuje rat, da nam je otac pripadnik jedne raspadajuće i osramoćene vojske, da ne možemo nikuda i da smo svima neprijatelji, taj je osjećaj za mene bio formativan, on mi je otkrio svu varljivost pripadanja i bilo kakvih svrstavanja.

No, već je 6. travanj, jedan vrlo značajan datum u povijesti Sarajeva. Naime, 6. travnja 1945. partizanske su trupe oslobodile grad. Tom je prilikom netom prije oslobođenja poginuo Vladimir Perić Valter, narodni heroj i moj idol. Obožavao sam ga prvenstveno zbog znamenitog filma *Valter brani Sarajevo*, koji je Televizija Sarajevo obavezno emitirala uoči 6. travnja i koji je prikazivao borbu sarajevskih ilegalaca, a u kojem Valter ipak ne pogiba već akciju protiv okupatora uspješno privodi kraju. Legendarna je u filmu posljednja scena kada njemački časnik koji dugotrajno i neuspješno traga za Valterom na brdu iznad Sarajeva kaže svom mladom kolegi da zapravo zna gdje se skriva Valter. Mladi ga časnik iznenađen moli da mu otkrije tu informaciju vjerojatno vrijednu tople kancelarije u Berlinu, no stariji ga opušteno tek priupita pokazujući na Sarajevo: *Sehen Sie diese Stadt? Ja!*, hitro i u nerazumijevanju odgovara mladić, a onda nastupa mala dramatska pauza prije nego što stariji legendarnim riječima objasni što je tu na stvari i kaže: *Das ist Walter!*

52

Ta me je scena uvijek bacala u trans, a to su ujedno bile prve riječi koje ću kao i mnogi naučiti na njemačkom. Zbog tog je filma ime Valter postalo drugim imenom Sarajeva, a zanimljivo je spomenuti da je glavnog lika glumio srpski glumac Bata Živojinović, čovjek kojeg smo također voljeli, a koji će početkom devedesetih, eto, biti glasan zagovornik srpskog nacionalističkog programa. Programa po kojem Valter ne bi imao šanse za preživljavanje.

No, 6. travnja, ovog puta 1992., za Sarajevo je bio najgori dan u njegovoj povijesti, dan kada su Karadžićeve trupe započele pakleni plan uništenja jednog grada i svega onoga što je on simbolizirao, plan materijalnog uništenja naše prošlosti i naših sjećanja. To je dan na koji je započela najdugotrajnija opsada, izuzmemo li mitološku opsadu Troje, u cjelokupnoj svjetskoj povijesti. Doista, grozan rekord.

Ipak, nakon petnaest dana od početka rata u Sarajevu imao sam sreću, za razliku od većine mojih sugrađana, da izađem zajedno s majkom i sestrom iz opsjednutog grada. Naš će otac uspjeti uskoro napustiti JNA i priključiti se braniteljima grada. Nas troje, majka, sestra i ja bježali smo prema Brčkom, na

sjever Bosne. S obzirom na naše etničko podrijetlo i očevo zanimanje, to je bio vrlo rizičan put. No, na sreću, uslijed zahuktavanja rata vozio nas je neki Srbin, ne pitajući ništa i mijenjajući na kazetofonu glazbu ovisno o tome na čije smo barikade nailazili. Usred cijele te kaotične situacije zbio se događaj koji nam se na pozadini tadašnjih zbivanja činio nevjerovatnim, a to je da smo mi uredno platili kartu do Brčkog, a naš nas je šofer pošteno tamo i dovezao. U Brčkom su se tada skupljale rijeke izbjeglice usmjeravajući se prema dugom mostu koji je vodio u Hrvatsku. Taj je most na hrvatskoj strani bio djelomično srušen, ali je na urušenom dijelu bio napravljen uzak mostić, od čeličnih šipki i dasaka.

53 Tog dana kao da je i samo nebo odražavalo ono što se zbivalo na zemljinom tlu, bilo je tmurno i kišovito, a Sava je toliko nabujala da joj ni uz veće napore nismo mogli vidjeti kraja. Jedino su se radovala lokalna djeca koja su na kolicima izbjeglicama prevozila stvari, isključivo za čvrstu valutu. Išli smo preko tog mosta, zbog poznatog razloga drhteći sve troje. Moja je majka išla u svoju domovinu, ali ne kao što je uobičajeno, ushićeno i sretno, već s puno brige i straha. Ovu činjenicu naglašavam, jer je važna u vremenu koje stvari izvrće naglavačke, jer je važna zbog pitanja: tko smo mi?, gdje i kome pripadamo? Približavali smo se hrvatskim vojnicima polako prelazeći mostić. Iza nas je ostajala Bosna, a ispred nas? Majka je vojnicima pružila papire, no oni su ih tek pogledali i rekli "ajmo, dalje" i čak nam pokazali kuda da idemo, a ja sam, oduševljen jer smo prošli bez ikakvih problema, neprestano majci šaptao: "Zamisli da znaju. Zamisli da znaju da pomažu *neprijatelju!*"

Nekoliko dana nakon što smo se domogli Zagreba, u *Večernjem listu* bila je objavljena fotografija na kojoj su se mogli vidjeti ljudi kako jedan za drugim s nekim šarenim vrećicama u rukama i ruksacima na leđima prelaze uplašeno preko tih istih dasaka u Hrvatsku, a fotografiju je pratio veliki natpis *Izbjeglice iz Bosne*. Tu fotografiju čuvam u osobnoj arhivi. Ona je za mene vrijedan podsjetnik.

Kada smo došli u Zagreb, glavni grad domovine mojih roditelja, dakle zemlje s kojom me veže povijest moje porodice, naišli smo na neke druge nevolje. Trebalo se prilagoditi novim uvjetima, naučiti govoriti uglavnom hrvatske riječi, izbaciti iz upotrebe nešto što bi podsjećalo na srbizme, naviknuti se na okolinu, biti u toj mjeri udomaćen da se ipak nakon nekoliko prvih riječi ne može saznati odakle zapravo dolaziš, općenito se u što kraćem roku asimilirati. Kada imaš petnaest godina i nalaziš se u inače vrlo burnoj fazi, biti izbjeglica baš i nije neka olakšavajuća okolnost. Tada se sve buni u tebi, a odgovor na pubertetska pitanja tko sam i što mi je činiti ja sam nalazio izdaleka otkrivajući sredinu koju sam napustio. Uz malo prkosa, naravno, spram nove okoline.

Sjećam se da su nam mnogi, možda i da nas utješe ili, što je puno gore, nametnu poželjniji identitet, govorili da mi i zapravo nismo izbjeglice, niti tamo neki Bosanci, da smo mi zapravo povratnici u svoju domovinu, pa bismo valjda slijedom tog povratka trebali biti i sretni što se desio rat da taj povratak potpomogne. Bez obzira na prednost koju nam je pružalo podrijetlo ili činjenica da nismo morali učiti strani jezik i da smo imali brojnu rodbinu koja nam je pomagala, osjećaj neke vrste stranstvovanja ipak je ostao. Čak i nakon dugog niza godina koje su me formirale i emocionalno vezale za Zagreb, tako da i danas u njemu živim poput punopravna građanina i stranca istodobno.

Jednom sam gledao dokumentarac o vrhunskom modelu, somalijskoj ljepotici Iman. Ona je naime morala uslijed građanskog rata pobjeći iz Somalije u Keniju. Govorila je o tome kako se brzo uklopila i kako voli Nairobi, ali da je tamo ipak došla kao izbjeglica, kao stranac dakle. No, ono što je dobila od trenutka kada je prisilno napustila vlastitu kuću, kaže ona, jest sposobnost da živi bilo gdje i da se brzo navikne na drugu sredinu, da ne pušta korijenje. Bilo mi je drago čuti da jedna tako lijepa žena dijeli iskustva slična mojima. Mnogima koje sam susretao nije bilo jasno da kada negdje dođeš kao izbjeglica, unatoč prilagođavanju to ostaješ i dalje. Da sredinu u kojoj se nalaziš ne možeš promatrati istim očima kao da si u nju došao svojevrijem. Ona je tu uvijek mjesto koje ćeš možda jednog dana također morati napustiti s ono malo stvari koje možeš ponijeti. To je mjesto samo jedne linije tvoga života, jer druga, ona koju si mogao imati da nisi postao izbjeglica, odvija se u tvojoj glavi u tisućama mogućnosti.

54

5.

Jedan je bosanski putopisac jednom prilikom napisao nešto što su mnogi, posebno u ovom ratu, ponavljali pa ću tako i ja. Čovjek u životu, kaže naš putopisac, u svakom trenutku mora imati dva spremljena kofera s njemu najvažnijim stvarima. Trebalo je da se dogodi sve što nam se dogodilo pa da shvatimo važnost tog uvida. Ja danas tu rečenicu doživljam kao recept i u ormaru pored vrata držim dva kofera prilično dobre proizvodnje. U te kofere, otkrit ću, ubacujem ono čega se sjećam, za što mogu tvrditi da je pouzdano. Tako pišem o meni najbližim ljudima i brižljivo bilježim svaki detalj. Ispitujem rodbinu i skupljam podatke o njihovim životima. Nakon što printer izbaci tekst, ja ga ubacim u kofer i zatvorim pod šifrom. Za ovaj prilog služio sam se tom arhivom, pa su iz njega izašle epizode s pradjedom koji nije govorio hrvatski i njegovom ženom koja ga nije razumjela, s bakom koja sakriva jednu Židovku u kući s njemačkim oficirima, o djedu koji kao nekakava austrijsko-hrvatska mješavina osjetnu prednost daje mađarskoj kulturi a u logoru završava kao ruski špijun, o mom drugom djedu komunistu i njegovoj porodici, o logorima kroz koje su prošli i čudesno preživjeli, o mom ujaku koji kao osmogodišnjak spašava čovjeka koji mu je neprijatelj, o našem ži-

votu u Sarajevu, o bajramskim slavljinama na kojima smo zavidjeli našim prijateljima, o tome kako Savu definiram kao široku i smeđu rijeku koja teče između Brčkog i Gunje a preko nje idu izbjeglice, te i mnoge druge stvari o kojima sam svjedočio ovom prilikom, a neke su se zgode k tome na papiru pokazale po prvi puta. Sada ću koferima dodati i ovaj prilog.

I ako jednoga dana osjetim da se netko negdje sprema na akciju brisanja pamćenja, što je uvijek uvod za brisanje ljudi, jer eto, neki naprosto ne žele zaboraviti ili zaboravljaju krive stvari, dakle, ako do mene dopru signali da se sprema negdje nešto slično tome, da negdje neki ljudi mašu zastavama zazivajući đavola, e pa ja neću sjediti u kući i čekati da mi dođu pokucati na vrata. Uzet ću ona dva kofera, već otežala zbog količine rukopisa, i stežući ih krenuti na neko drugo mjesto gdje ću moći nastaviti svoj rad. Neću ih ispuštati iz ruke niti ću dozvoliti kolodvorskom pomoćniku da ih preuzme i unese u vagon, jer ti su koferi, kad bolje razmislim, moje jedino oružje.

Za obranu budućnosti, naravno.

Ovaj tekst izvorno je napisan kao prilog za zbornik pod naslovom *U obranu naše budućnosti*, koji će se uskoro pojaviti u izdanju zagrebačkog Durieuxa i OSCE-a. Zbornik okuplja tekstove na temu "budućnosti" desetak mladih autora iz svih krajeva bivše Jugoslavije.